

Ölkə başçısının rəhbərliyi altında Azərbaycan Respublikasının aqrar sektorunda biznesin formalaşdığı bir şəraitdə istehsalın inkişafı, onun səmərəliliyinin yüksəldilməsi və iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi ilə bağlı inkişafı əsaslı kompleks tədbirlərin həyata keçirilməsi davam edir. Yeni inkişaf erasında daxil olan ölkəmiz ötən illərdən başlayaraq, iqtisadi islahatların məzmununu daha da dərinləşdirərək, yeni müstəviyə keçirmişdir. Bu da nəticə etibarilə iqtisadiyyatın real sektorunda dinamikliyi yüksəldib, neftdən kənar sahələrdən biri hesab edilən kənd təsərrüfatının inkişafına münbit şərait yaradıb.

Müasir dünyamızda genlərin transplantasiyası zamanınadək arıçılıqdan əsasən bal və mum alınırdsə, bu gün daha müxtəlif çeşidlərdə – arı zəhəri, vərəmun, yaxud “propolis”, arı südü, çiçək tozcuğu, güləm və sair məhsullardan insanların sağlamlığının qorunmasında, xəstəliklərin müalicəsində, kosmik tədqiqatlarda, kosmetologiyada, habelə xalq təsərrüfatının bir sıra digər sahələrində istifadə edilir. Ona görə də XX əsrdə xalq təbabətində yeni bir müalicə üsulu: arı məhsulları ilə müalicə – apiterapiya sürətlə inkişaf etməyə başlamışdır. Bu, əslində, bir elm sahəsinə çevrilmiş və nəticələri ilə insanlara sağlamlıq bəxş etməsini sübuta yetirmişdir.

Ənənəvi məşğuliyyət növlərindən biri olan arıçılıq Azərbaycanda da qədim tarixə malikdir. Hələ eramızdan əvvəl IX-VIII əsrlərdə Zaqafqaziya arıçılıqla məşğul olmuşlar. X-XII əsrlərdə isə Azərbaycanda arıçılıq daha da inkişaf etmişdir. Hətta həmin dövrlərdə ölkə hüdudlarından kənara xeyli miqdar arı və arıçılıq məhsulları satılmışdır. Ulu Şeyx Nizami və böyük mütəfəkkir Xaqani Azərbaycan balını öz şeirlərində coşğu ilə tərənnüm etmişlər.

Zaman keçdikcə insanların arıçılığa maraq-diqqəti artmış və qədim dövrdən bu sahə primitiv və pərkəndə halda da olsa öyrənilməyə başlanmışdır. Belə ki, arılar haqqında ilk və sadə təsvirli xarakterli məlumatlara qədim yunan alimi Aristotelin (b.e.ə. 384-322) və başqa alimlərin fikirlərində rast gəlsək də, bu sahənin ciddi öyrənilməyə başlanması XVII əsrə təsadüf edir.

1865-ci ildə A.P.Boqdanov iqlimə uyğunlaşma cəmiyyəti yaratmış və onun nəzdində elmi-tədqiqat arıxanası təşkil etmişdir. Burada L.A.Tixomirov, N.M.Kulagin, Q.A.Kojevnikov elmi-tədqiqat işlərinə cəlb edilmişlər.

XIX-XX əsrlərdə Rusiyada görkəmli alimlərdən A.M.Butlerov, B.B.Alpanov, İ.M.Komarov, L.İ.Perepelova, F.A.Tyunin, Q.F.Tataranov, Rəfael Səlimov, Türkiyədə Əhməd İnci, Kadriyyə Sorkun, Behri Yılmaz,

Ziya Şahin, Ali Korkmaz, Duyğu Nur Çobanoğlu, Aslı Özkök, Azərbaycanda Rəhim İbrahimov, Rauf Sultanov və başqaları da arı ailələrini tədqiq etmiş və bir sıra təkliflər hazırlamışlar.

Azərbaycanın ibtidai insanların ən qədim məskənlərindən olduğunu və arxeoloqların Azıx mağarasında apardıqları qazıntılar nəticəsində üzərində arı şəkli olan kasa tapdığını nəzərə alsaq, arıçılığın yaşı 150 min ilə təsadüf edir. Bu da o deməkdir ki, bizim əcdadlarımız balı nəinki tanımış, hətta ondan qida məhsulu kimi də istifadə etmişlər. Buradan belə qənaətə gəlmək olur ki, Azərbaycan da öz növbəsində arıçılığın vətəni kimi qəbul edilməlidir.

Keçmiş Sovet İttifaqında “Arıçılığın inkişaf etdirilməsi” haqqında 1946-cı il 26 fevral tarixli qərarla arıların cins təmizliyini qoruyub saxlamaq, arıçılığı daha da inkişaf etdirmək üçün dövlət damazlıq stansiyaları, arıçılıq fermaları və arı xəstəliklərini öyrənmək üçün xüsusi müəssisələr təşkil olundu. Yaradılmış arıçılıq sovxoz və kolxozlarında tozlandırma və arıyetidirmə istiqamətində mühüm addımlar atıldı. Bu qərardan altı il sonra respublikamızda arıçılıq təsərrüfatlarına rəhbərlik etmək məqsədilə Azərbaycan Kənd Təsərrüfatı Nazirliyində 1952-ci il aprelin 1-də Arıçılıq İdarəsi də təşkil edildi.

Ölkəmizdə arıçılığın inkişaf etdirilməsində R.İ.İbrahimovun,



müstəqil təsərrüfat sahəsi kimi formalaşmışdır. Qafqaz kəndlilərinin təsərrüfat və məişətinin tədqiqatçılarından olan N.N.Şavrov bu ərazini “arının vətəni”, “arıçılığın beşiyi” adlandırmışdır.

Azərbaycan ərazisində tarixən qonur və boz rəngli arılar məskən salmışlar. Həmin arılar dağ və dağətəyi bölgələrdə yayılmaqla mövsüm ərzində meşə, çəmən



Arıçılığın məhsuldarlığı etibarlı yem bazasından asılıdır

Ə.M.Quliyevin xidmətləri əvəz edilməzdir. R.İ.İbrahimov 1950–1955-ci illərdə arıçılıq haqqında ilk dəfə kitab yazan alimlərimizdən biri olmuşdur. Elmi fəaliyyətini ömrünün son vaxtlarında AMEA-nın indiki Genetik Ehtiyatlar Elmi-Tədqiqat İnstitutunda davam etdirmiş akademik Ə.M.Quliyev respublika ərazisində balverən bitkilərin yayılmasını, onların təsərrüfat-bioloji xüsusiyyətini, xüsusilə nektar ifrazetmə qabiliyyətini öyrənməklə arıçılığın Azərbaycanda inkişaf etdirilməsi üçün potensial imkanların mövcudluğunu dəfələrlə söyləmişdir.

Mənbələrdən məlum olur ki, Azərbaycanda hələ qədim zamanlardan arıçılıq həm də

və otlaqlarda olan bitkilərin çiçəklərinin dərin qönçələrindən nektar şirəsini toplamaqla qidalanmışdır. Beləliklə, həmin arılarda min illər ərzində bitkilərin xüsusiyyətlərinə xas olan uzun xortumluluq və eyni zamanda, çiçəklər arasında seçim etməmək əlaməti yaranmışdır ki, bu da onu başqa növ arılardan fərqləndirən əsas səciyyəvi xüsusiyyətlərdəndir.

Onu da qeyd etməliyik ki, ölkəmiz dünyanın ən məşhur bal arılarından biri olan və təsərrüfat baxımından çox əhəmiyyətli sayılan Qabaqtəpə, Şahdağ, Şəki, Ordubad populyasiyalarına ... həyatı vermiş Bozdağ Qafqaz arısının vətənidir.

Qabaqtəpə arısını Azərbaycanda ilk dəfə olaraq A.S.Skorikov (1927) Daşkəsən rayonunun Qabaqtəpə sovetliyi ərazisində aşkarladığı üçün həmin arıları “Qabaqtəpə arıları” adlandırmışdır. Bundan sonra Avropanın digər ölkələrində, Gəncəbasar ərazisində yerləşən Qabaqtəpə arısına olan maraq artmışdır.

Azərbaycanda mövcud olan 9 iqlim qurşağının balverən bitkilərlə zəngin yerlərindən, habelə iqlim xüsusiyyətlərindən səmərəli istifadə edilməsi şərti ilə buna nail olmağın mümkünüyünü göstərirdilər.

Azərbaycan Respublikası Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinin məlumatına görə, son illər ölkəmizdə heyvandarlığın əsas sahələrindən biri kimi arıçılıq

xeyli inkişaf edib və bu sahədə fəaliyyət göstərən təsərrüfatların subsidiyalaşdırılması, bazara çıxışının təmin olunması sahəsində mühüm addımlar atılıb. Rəsmi göstəricilərə əsasən, hazırda respublikada, təxminən, 3 min fermer 400 minə yaxın arı ailəsinə qulluq göstərir. Bu sahədə dövlət dəstəyi tədbirləri ilə yanaşı, arıçılığa elmi-texniki dəstəyin göstərilməsi son dərəcə vacibdir. Arıçılıqda damazlıq-seleksiya işinin təşkili, arı cinslərinin və populyasiyalarının rayonlaşdırılması, xəstəliklərlə mübarizə, balverən özlülün (yem mənbələrinin) yaradılması kimi mühüm amillər ölkədə intensiv arıçılığın formalaşdırılması üçün qarşıda duran hədəflərdəndir.

Bu baxımdan arıçılıq sahəsində elmi informasiya təminatının həyata keçirilməsi məqsədilə Aqrar Elm və İnnovasiya Mərkəzi, Heyvandarlıq Elmi-Tədqiqat İnstitutunun nəzdində Arıçılıq Mərkəzi yaradılıb. Mərkəz fəaliyyət göstərirdi dörd il ərzində BMT-nin Ümumdünya Ərzaq Təşkilatının dəstəyi ilə arıçılıqda süni mayalandırma texnologiyasının tətbiqi təcrübəsini öyrənib, təmizqanlı Bozdağ Qafqaz arı cinsinin genetik ehtiyatını yaradıb, 200 arı ailəsindən ibarət genfond arıxana qurub.

Respublikamızda ilk dəfə olaraq türkiyəli mütəxəssislərin

iştirakı ilə süni mayalanma nəticəsində xeyli sayda ana arı mayalandırılaraq genfonda daxil edilib. Gələcəkdə bu arıların çoxaldılaraq fermer təsərrüfatlarında yayılması üzərində elmi-tədqiqat işləri aparılır. Mərkəz daxilində “Damazlıq işinin təşkili” və “Arıçılıq məhsullarının tədarükü və analizi” laboratoriyaları təşkil olunub. “Eksperimental-istehsalat Fəxrli təcrübə şöbəsi” lazımı avadanlıqlarla təchiz edilib, toz və nektar verən ağac, kol, ot bitkilərindən ibarət balverən özlül yaradılıb.

Arıçılığın qədim ocaqları Gəncə-Qazax, Quba-Xaçmaz, Şəki-Zaqatala, Şamaxı, Lənkəran-Astara, Kəlbəcər-Qubadlı, Dağlıq

Qarabağ, Naxçıvan regionları sayılır. Həmin bölgələrin balverən bitkilərlə zəngin yerləri və əlverişli iqlimi var. Lakin qlobal iqlim dəyişmələri, Ermənistan–Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münəfiq nəticəsində arıçılıq işğal olunması kimi faktlar bizi “intensiv arıçılıq”a keçməyə vadar edir.

Arıçılıqda məhsuldarlığın yüksəldilməsində əsas yollardan biri yem bazasının yaradılmasıdır. Artıq köçəri arıçılıqla yem təminatını həyata keçirmək mümkün deyil. Elm mərkəzi olaraq təklif edirik ki, arını yemin yanına aparmaq yox, yem bazasını arıxananın yaxınlığında yaratmaq lazımdır. Bunun üçün hər bir arıçılıq balverən ağac və kolların əkinini



həyata keçirilməlidir. Fermerlərə tövsiyə kimi Türkiyədən gətirilən və mərkəzimizin 1,5 hektarlıq ərazisində əkilərək çoxaldılmış lavanda və rozmarin bitkisini təklif edirik. Bunlar bütün dünyada arı üçün qiymətli, balverən kol bitkisi sayılır. Hazırda mərkəzin nümayiş sahəsində 50-dən artıq ağac və kol bitkisi yetişdirilib.

Qeyd edək ki, arıçılıq üçün qiymətli yem bitkisi olan lavanda və rozmarin həm də kənd turizminin qurulması üçün əhəmiyyətli bitki sayılır. Bal arılarının təbii yem mənbəyi kimi istifadə etdiyi nektarlı, şirəli bitkilər qaradaş Türkiyə və Avropa ölkələrinin əksəriyyətində plantasiyalar şəklində çoxaldılaraq minlərlə turisti cəlb edir. Bu

bitkilərdən alınan efir yağı, çay, toz və digər məhsullar milyonlarla xarici valyuta qazandırır. Lavanda, rozmarin yağı və onlardan alınan müxtəlif çeşidli məhsullar (efir yağı, quru çiçək qrupu) ətriyyat-kosmetika, qida və əcazçılıq sənayesində, tibbdə və məişətdə geniş istifadə edilir. Eyni zamanda, bu bitkilər torpaqların münbitliyinin qorunması üçün qiymətlidir, ərazilərdə gedən eroziya əleyhinə bitki kimi əkilərək çoxaldılır.

Bundan əlavə, arıçılarımıza məsləhət görürük ki, arıxanaların yaxınlığında nektar verən raps, xaşa, faseliya, ada çayı, biyan bitkiləri, adi palıd, müxtəlif növ akasiya, innab, çökə, ydə, ərik, şaftalı, armud, xirnik və digər ağacları da əkərək yem

bazası yaratsınlar. Gələcəkdə Azərbaycanın Bozdağ Qafqaz arılarını artırmaqda lavanda, biyan, rozmarindən alınmış ballarımızı rahatlıqla dünya bazarına çıxara bilərik.

Arıçılıq Mərkəzinin gələcək elmi fəaliyyətinə arıçılıqda damazlıq işinin təşkilində əsas problem sayılan “təcrid bölgələri”nin yaradılması daxil olacaq. Mərkəzin, eləcə də digər bölgələrdəki genfond arıxanalarının yaxınlığında zəhərli herbisidlərin istifadəsi qadağan olunacaq.

Yaxın gələcəkdə əsas hədəflər mərkəzdə arı məhsullarının (bal, vərəmun, çiçək tozu, ana arı südü, erkək arı südü, arı zəhəri və s.) sertifikatlaşdırılmasını təmin etmək üçün həmin məhsulların keyfiyyət analizlərini, həmçinin arı xəstəliklərinin diaqnostikasını həyata keçirməyə imkan verən laboratoriyaların yaradılması və müvafiq avadanlıqlarla təmin edilməsi ilə bağlıdır.

Respublika əhalisi üçün bal tələbatı 4,5 min ton tələb edilsə də, bu göstərici 3 min tonu keçə bilmir. Halbuki, respublikada 600 mindən çox arı ailəsinin saxlanması imkanı olduğunu və bir pətəkdən orta hesabla 10-15 kq balın alındığını nəzərə alsaq, onda ölkə üzrə bal ehtiyatı 8–9 min tona bərabər olacaq. Deməli, ölkənin bala olan tələbatını ödəmək nəinki mümkündür, hətta o qədər də xaricə bal satmaq imkanımız var.

Arıçılığı inkişaf etdirmək məqsədilə aparılan və nəzərdə tutulan islahatlar nəticəsində respublikamızda arı ailələrinin sayı artırılacaq. Respublikada arı cins və populyasiyaları dəqiqləşdiriləcək, onlardan daha məhsuldar olanları çoxaldılaraq yayılması təmin ediləcək. Dünyada daha yüksək məhsuldarlıq göstəricilərinə malik olan “Bak-fast” (Almaniya, İngiltərə), “Karparka” (Ukrayna) və s. arı cinslərinin də ölkəmizə gətirilərək yerli şəraitə uyğunlaşdırılacaq.

Beləliklə, arıçılıq məhsulları tədarükünün həcmi artırılacaq, arı ailələrinin məhsuldarlığının yüksəldilməsi hesabına balın maya dəyəri aşağı salınacaq. Arıçılıq məhsullarının tədarükünü və qablaşdırılmasını sənaye üsuluna keçirilməklə və marketinq inkişaf etdirməklə bu məhsulların müasir səviyyədə satışı təşkil ediləcək.

**Allahverdi SEYİDOV,
ARKTN-nin Heyvandarlıq
Elmi-Tədqiqat İnstitutunun
Arıçılıq Mərkəzinin rəhbəri,
aqrar elmləri doktoru,
professor**